

Борисова В. І.,
професор,
зав. кафедрою цивільного права №1
НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого»,
член-кореспондент НАПрН України

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

1. Одним з найважливіших показників розвиненості громадянського суспільства визнається наявність автономних, добровільних об'єднань громадян, які його консолідують. Окреме місце в системі цих структур займають релігійні організації, через які реалізується право громадян на свободу совісті в його колективній формі.

Україна - поліконфесійна держава, в якій діє конституційно-правовий принцип відокремлення церкви від держави. Тому релігійні організації, які діють у відповідності зі своєю ієрархічною і інституційною структурою, позбавлені права втручатися у справи держави, а саме брати участь у діяльності політичних партій, висувати кандидатів до органів державної влади, але мають право брати участь у громадському житті, вирішуючи питання, які пов'язані з задоволенням релігійних потреб віруючих.

Держава в особі відповідного органу, що реалізує державну політику у сфері релігії, забезпечує її проведення, не втручаючись в релігійну діяльність таких організацій при умові, що ті не порушують положень чинного законодавства, не покладає на них виконання будь-яких державних функцій, не фінансує їх діяльність. Тому релігійні організації не можуть існувати як юридичні особи публічного права, діяльність яких, хоча й по-різному, але завжди пов'язана з державною владою.

2. Чинне на сьогодні законодавство не вирішує усіх тих проблем, які виникають в діяльності релігійних організацій як учасників цивільних відносин. До проблем, які потребують свого вирішення на рівні доктрини цивільного права, відносяться, зокрема: доцільність закріплення на рівня закону визначення поняття релігійної організації, її функціональних ознак, місця цих організацій в структурі юридичних осіб приватного права; об'єм їх правоздатності; механізм здійснення підприємницької діяльності; способи припинення діяльності та інші.

3. Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" (далі – Закон) закріплює виключний перелік видів релігійних організацій, віднесши до них: релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, які наділяються правами юридичних осіб, а також релігійні об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій (ст. 7). Релігійні об'єднання, що діють на території України, не є суб'єктами цивільного права, вони представлені своїми центрами або управліннями. Вважаємо такий підхід правильним, оскільки в правовому значенні релігійне об'єднання - це система, що об'єднує релігійні організації - юридичні особи. Проте, враховуючи, що релігійні об'єднання потребують вирішення різних питань, зокрема і в цивільному обороті,

законодавець знаходить їм для цього заміну, застосувавши відому цивільному законодавству модель представництва: управлінням (центрам) релігійних об'єднань, які і представляють ці об'єднання, надається статус юридичних осіб і саме вони стають самостійними учасниками цивільного обороту.

Разом із тим для окремих видів релігійних організацій юридична особа – це лише одна з можливих форм участі їх в цивільному обороті, оскільки вони можуть існувати і в іншому стані, тобто не визнаватися юридичною особою. Згідно з чинним законодавством, наприклад, релігійні громади можуть діяти без державної реєстрації і навіть не обов'язково повідомляти про своє заснування державні органи (ч.3. ст.8 Закону). Однак, у такому випадку релігійна громада не стає учасником цивільних правовідносин, а звідси намагання її діяти від свого імені позбавлені цивільно-правового значення, хоча згідно з нормами канонічного права це не впливає на її можливість здійснення богослужінь і інших релігійних обрядів і церемоній.

4. Аналіз чинного законодавства, а також Статутів релігійних організацій свідчить про те, що релігійні організації – це непідприємницькі юридичні особи, однак громади, релігійні братства, місіонерські товариства (місії) мають ознаки непідприємницького товариства, монастир має ознаки і непідприємницького товариства і установи, а релігійні управління (центри) і духовні навчальні заклади - ознаки установи. Тобто як непідприємницькі юридичні особи, яким притаманна загальна мета створення - спільне задоволення релігійних потреб громадян чи сприяння цьому, релігійні організації не можна підвести ні під одну з організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права, яка закріплена на рівні ЦК України (ч. 1 ст. 83). Ми поділяємо точку зору тих правників, які відносять релігійні організації до самостійного функціонального виду непідприємницьких юридичних осіб.

5. Не можна погодитися з тими правниками, які вважають, що на відміну від інших непідприємницьких товариств, конкретна мета яких визначається у засновницьких документах, мета діяльності релігійних організацій визначена законом. У широкому розумінні мета створення будь-якої юридичної особи запрограмована і закріплена в спеціальному законодавстві, і вже потім вона уточнюється в установчих документах з врахуванням сфери діяльності юридичної особи і наповнення конкретними правами і обов'язками цього суб'єкта. Саме це характеризує і процес створення будь-якої релігійної організації, яка функціонує на підставі відповідного статуту (Цивільного статуту), але підкорється і канонічним настановам (Канонічному статуту).

7. Релігійні організації створюються у нормативно-явочному порядку, тобто на тих умовах і за тими правилами, які передбачені в Законі, а відповідний державний орган лише контролює дотримання законності створення засновниками цього суб'єкта і реєструє його статут. Державна реєстрація надає статусу релігійної організації легітимності і свідчить про визнання останньої самостійним і незалежним учасником цивільного обороту.

Прийняття статутів релігійних організацій вищими їх органами передують відповідне рішення управління (центру) про їх заснування. Тільки після цього вищий орган релігійної організації (в релігійних громадах і релігійних братствах – загальні збори віруючих, в монастирях – Духовний Собор (Рада), в місіонерських товариствах – Рада Засновників; в релігійних управліннях

(центрах) – з'їзд, конференція) приймає статут, який відповідно до ст. 87 ЦК України являється установчим документом (цивільний статут), що закріплює правовий статус конкретної релігійної організації.

8. Релігійні організації набувають спеціальної правоздатності, оскільки їх права і обов'язки обумовлені виключно метою їх створення – задоволення релігійної потреби, для досягнення якої вони мають право здійснювати релігійну діяльність, а межі такої діяльності визначаються не тільки нормами чинного законодавства, але й положеннями основ віровчення (внутрішніми канонічними настановами), якщо воно не суперечить закону і не порушує прав громадян. Надання релігійним організаціям можливості здійснення підприємницької діяльності не означає, що їх правоздатність повинна бути загальною (універсальною), бо, по перше, не всі з них взагалі зможуть займатися підприємницькою діяльністю, по-друге, якщо це й відбувається, то ця діяльність повинна підпорядковуватися меті створення такої юридичної особи або сприяти її досягненню.

Спеціальна правоздатність релігійних організацій проявляється в немайновій, в організаційній і в майновій сферах їх діяльності. В немайновій сфері – це можливість проведення богослужінь, різних релігійних обрядів та церемоній, право встановлювати і підтримувати міжнародні зв'язки, в тому числі в цілях паломництва і місіонерства. В майновій сфері правоздатність цих організацій проявляється в юридичній забезпеченості виступати в майнових відносинах в якості суб'єкта права. В організаційній сфері прояв правоздатності полягає в можливості засновувати організації для здійснення виробничої і господарської діяльності, духовні навчальні заклади, товариства, братства, асоціації, а також інші об'єднання громадян для здійснення добродійництва.

Закон України «Про підприємства в Україні», який вперше дозволив релігійним організаціям створювати підприємства для здійснення виробничої і господарської діяльності, щодо майна яких ті були власниками (ст. 2), втратив чинність. Проте аналогічні структури на практиці все ж створюються і підставою для цього слугує ст. 112 Господарського кодексу України (далі – ГК), яка надає право релігійним організаціям засновувати підприємства (видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші), що необхідні для забезпечення виробничої діяльності таких організацій. Зазначені підприємства є юридичною особою, діють на основі статуту і здійснюють свою діяльність на праві оперативного управління або господарського відання.

Однак з урахуванням того, що релігійні організації – юридичні особи приватного права, чи можуть вони засновувати структуру тієї організаційно-правової форми, яка не передбачена чинним цивільним законодавством? Якщо з поглядів представників господарського права, то можуть, і це цілком зрозуміло, оскільки такий припис містить ГК України, який регулює порядок створення юридичних осіб, але публічного права, а тому й розглядає підприємство як самостійний суб'єкт господарювання, що створений компетентним органом державної влади, органом місцевого самоврядування або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб (ч.1 ст. 62).

ЦК України, безумовно, не може не враховувати існуючого порядку створення публічних юридичних осіб, бо встановлює тільки порядок створення,

організаційно-правові форми та правовий статус юридичних осіб приватного права (ч.3 ст. 81). Тому, з урахуванням положень чинного ГК України, ЦК України і закріпив право держави на створення державних підприємств (ч.2 ст. 167), і право територіальних громад на створення комунальних підприємств (ч.2 ст. 169), які є юридичними особами публічного права, чим і припускає функціонування останніх в якості суб'єктів права (ст. 82).

Тому на сьогодні редакція ст. 19 Закону вийшла у суперечність із ч.1 ст. 83 ЦК України, відповідно до якої юридичні особи приватного права можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Саме вказівка на «інші форми» разом з положеннями ст. 82 ЦК України дала змогу господарникам розглядати підприємство у якості однієї з організаційних форм юридичної особи, тобто визнавати його суб'єктом права. Однак підприємства як організаційно-правової форми юридичних осіб приватного права на рівні ЦК України не передбачено, підприємство - це єдиний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності, і є об'єктом права. Тому слід погодитися з Я.М. Шевченко щодо зміни редакції ч.1 ст. 83 ЦК України, у якій повинна міститися вказівка лише на дві форми, у яких можуть створюватися юридичні особи приватного права – товариства і установи. Це унеможливить розширене тлумачення існування організаційно-правових форм юридичних осіб приватного права.

Вважаємо, що підприємницька діяльність, яка не пов'язана за своїм характером з основною функціональною спрямованістю діяльності релігійної організації, може здійснюватися тільки заснованими нею підприємницькими товариствами, а саме товариствами однієї особи. В такій ситуації релігійна організація не буде власником майна товариства, оскільки будь-яка юридична особа приватного права, є власником майна, яке передається їй засновником (засновниками). Релігійна організація буде мати тільки зобов'язальне право на свій вклад і не зможе розпоряджатися майном створеного нею товариства. Як і будь яка інша юридична особа це товариство буде мати і особливу волю, що відрізняється від волі засновника, і особливі інтереси. І хоча засновник фактично одноосібно формує органи управління цього товариства, а може і сам увійти до складу таких органів (органу), що, безумовно, впливатиме на їх (його) діяльність, але в силу того, що воля його реалізується крізь ці органи (орган), вона неодмінно у чомусь зміниться і перетвориться на самостійну волю товариства. Релігійна організація - учасник підкоряє свою діяльність інтересам товариства, меті його створення, реалізує інтерес самого товариства. Що до повноважень загальних зборів товариства, то вони здійснюються учасником одноосібно¹.

Таким чином, при створенні товариства виникають відносини певної залежності, оскільки релігійна організація, як єдиний його засновник, призначає органи, визначає мету, межі його статутної діяльності. Звідси товариство релігійної організації буде мати спеціальну правоздатність, тобто здійснювати лише такі види діяльності, набувати лише такі права, які заздалегідь визначені засновником і делеговані йому. Релігійна організація,

¹ Хоча це передбачено в ЗУ «Про акціонерні товариства» (ст.49), вважаємо, що запропонований підхід може бути розповсюджений на усі товариства однієї особи.

перетворившись на єдиного учасника такого товариства, набуває право брати участь в його управлінні, а також у розподілі отриманого товариством прибутку.